

Hanlığa Giden Süreçte Temücin'in Naymanlarla Mücadelesi

Temüjin's Struggle with the Naymans on the Road to Khanate

İbrahim Güneş*

Öz

Temücin'in Moğolistan'ı tek bir siyasi çatı altında birleştirme hedefi doğrultusunda yürüttüğü savaşlar, tarihsel bağlamda geniş bir şekilde ele alınmış olsa da bu süreçte yer alan boyların, özellikle Temücin'in yükselişindeki belirleyici rolleri yeterince incelenmemiştir. Moğolistan'da siyasi birliğin sağlanması, Naymanlar, Kereyitler, Merkitler ve Tatarlar gibi güçlü boyların kontrol altına alınması ve bu boyların çeşitli devlet kademelerinde etkin bir şekilde kullanılmasıyla mümkün olmuştur. Bu mücadeleler askerî açıdan önemli olmakla birlikte stratejik anlamda da kritik bir öneme sahiptir. Temücin ile Naymanlar arasındaki mücadele, Moğol tarihindeki güç mücadelesinin önemli bir aşamasıdır. Türk kökenli oldukları anlaşılan Naymanlar, başlangıçta güçlü bir kabile olarak Moğol coğrafyasında üstünlüklerini korumaya çalışmış, ancak liderlik zafiyeti ve iç çekişmeler nedeniyle zayıflamışlardır. Temücin, diplomatik becerileri ve askerî başarıları sayesinde bu durumdan faydalanarak Naymanları yenilgiye uğratmış ve Moğol kabileleri üzerindeki otoritesini pekiştirmiştir. Naymanlarla mücadele, yalnızca Moğolların değil, bölgedeki diğer halkların kaderini de derinden etkilemiştir. Bu süreçte Naymanlar, Cengiz Han'ın yükseliş sürecinde karşılaştığı en güçlü rakiplerden biri olarak Moğol tarihindeki yerini almıştır. Özellikle Tayang Han'ın geri çekilmesi

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Assist. Prof. Dr., Muş Alparslan University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Muş/TÜRKİYE, <https://ror.org/009axq942> i.gunes@alparslan.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-2080-8870>

ve Naymanların yok edilmesi, bu hanedanlığın tarih sahnesinden silinmesine neden olmuştur. Ancak Naymanların gücünün tamamıyla ezilmesine rağmen, bazı bireylerinin Moğol toplumunda varlık göstermeye devam ettiği görülmektedir. Bu çalışmada, Temücin'in Naymanlarla olan mücadelelerine odaklanılarak onun Moğolistan'da siyasi birliği nasıl sağladığı ve Moğol İmparatorluğu'nun temellerini nasıl attığı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Temücin (Cengiz Han), Tayang Han, Moğollar, Naymanlar, Moğolistan.

Abstract

The wars waged by Temüjin in pursuit of unifying Mongolia under a single political structure have been extensively studied in a historical context. However, the roles of the tribes involved in this process, particularly their decisive influence on Temüjin's rise, have not been adequately analyzed. The unification of Mongolia was achieved through the subjugation of powerful tribes such as the Naymans, Keraites, Merkits, and Tatars, as well as the effective utilization of these tribes within various state institutions. These struggles held critical importance not only militarily but also strategically. The conflict between Temüjin and the Naymans represents a significant phase in the power struggles of Mongolian history. The Naymans, of Turkic origin, initially maintained dominance in the Mongolian steppe as a strong and organized tribe but weakened due to leadership deficiencies and internal strife. Temüjin exploited this situation through his diplomatic skills and military successes, defeating the Naymans and consolidating his authority over the Mongol tribes. The struggle with the Naymans profoundly affected not only the Mongols but also the fates of other regional peoples. During this period, the Naymans emerged as one of the most formidable opponents Temüjin faced on his path to becoming Genghis Khan. In particular, Tayang Khan's retreat and the eventual destruction of the Naymans led to their disappearance from the historical stage. However, it is evident that the Naymans did not vanish entirely; some tribe members continued to exist within Mongol society. This study focuses on Temüjin's struggles with the Naymans, examining how he established political unity in Mongolia and laid the foundations of the Mongol Empire.

Keywords: Temüjin (Genghis Khan), Tayang Khan, Mongols, Naymans, Mongolia.

Giriş

Sonraları Cengiz Kağan ünvanı ile anılacak olan Temücin'in Moğolistan'ı tek bir siyasi çatı altında birleştirmeye çalıştığı dönem, burada yaşayan boylara karşı büyük mücadelelere sahne olmuştur. Bu husus ile ilgili yapılan araştırmalar ise genellikle Temücin'in şahsi askerî ve siyasi başarılarına odaklanmaktadır. Ancak bu süreçte boyların Temücin'in yükselişine olan katkıları veya rolleri aynı derinlikle incelenmemiştir¹. Oysaki Temücin'in Moğolistan'da siyasi birlik kurma başarısı, kendi liderlik yetenekleriyle birlikte Türk ve Moğol boylarını itaat altına alarak onların askerî ve idari potansiyelini etkin bir şekilde kullanmasına dayanmaktadır. Temücin'in yükselişini belirleyen bu dönemde Nayman Hanlığı ile Merkitler, Kereyitler ve Tatarlar gibi boylar kritik roller oynamışlardır. Örneğin, Van/Ong Han² ünvanlı Kereyit lideri To'orul (Tuğrul) Han ile Temücin arasındaki ittifak, Temücin'in başlangıçtaki askerî ve siyasi gücünü önemli ölçüde artırmıştır. Fakat daha sonra yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle bu ittifak bozulmuş, Temücin Kereyitler'i ortadan kaldırarak topraklarını ve askerî güçlerini kendi hâkimiyeti altına aldığı bir süreç yaşamıştır. Benzer şekilde, güçlü bir siyasi ve askerî yapıları bulunan Naymanlar, Merkitler ve Tatarlar da Temücin'in Moğolistan'daki en büyük rakiplerinden biri olmuştur³. Ancak bu mücadelelerin sonunda Temücin, bunların direnişlerini kırmış, liderlerini ortadan kaldırmış, yetenekli asker ve yöneticilerini kendi hizmetine alarak hâkimiyet alanını genişletmiştir. Temücin'in mücadele ettiği siyasi güçlerin en önemlilerinden biri olan Naymanlar, diğer boylara nazaran daha güçlü bir yapıda oldukları ve hanlık statüsünde varlık gösterdikleri anlaşılmaktadır. Nayman Hanlığı, Temücin'in Moğolistan'da hâkimiyetini genişlettiği dönemde Buyruk Han ve Tayang Han liderliğinde iki grup hâlinde örgütlenmişlerdi. Çalışmamızın odak noktasını da bu hanlık oluşturacaktır.

Temücin'in Moğolistan'da siyasi birliği sağlama yolundaki zorlu mücadelesinde, diğer boy beylerini birer birer etkisiz hâle getirirken, Naymanlarla giriştiği

- 1 Temücin'in yükselişi hakkında bizim şu esere bakılabilir. Bk. İbrahim Güneş, *Temücin'in Yükselişi (Keçe Çadırlarda Yaşayan Halkların Hükümdarlığına Giden Yol)*, Efeakademi, İstanbul 2026. Söz konusu bu eserde Temücin-Nayman mücadelesine değinilmişse de bu mevzular daha çok Temücin'in yükselişiyle bağlantılı ve sathi olarak ele alınmıştır.
- 2 Atamelik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşâ*, tsh. Muhammed Kazvini, Tahran 1388, s. 135; Reşidüddin, *Câmü't-Tevârih*, tsh. Behmen Kerimî, I, 1367, s. 361; Reşidüddin, *Câmü't-Tevârih*, tsh. E. Blochet, II, London 1911, s. 188; Ebul'l-Farac, *Ebu'l-Farac Tarihi*, C II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 476.
- 3 Tat'jana D. Skrynnikova, "Boghol, a Category of Submission at the Mongols", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, LVIII/3, 2005, s. 314.

çatışmalar da dönemin en kritik olaylarından biri olmuştur. Ancak bu önemli mücadeleye doğrudan odaklanan özel bir akademik çalışma hâlâ mevcut değildir. Her ne kadar Naymanlar hakkında bilgiler, *Moğolların Gizli Tarihçesi*, *Yuan Shi* ve *Câmü't-Tevârih* gibi birincil kaynaklarda ve çeşitli akademik çalışmalarda ele alınmış olsa da bu mücadelelerin tarihsel arka planı, nedenleri ve sonuçları kapsamlı bir analizden yoksundur. Bu eksiklik, Naymanların Moğol genişlemesine karşı oynadığı rolün ve bu mücadelenin siyasi, kültürel ve askerî etkilerinin tam olarak anlaşılmasını engellemektedir. Bu nedenle Naymanların Temücin ile yaptıkları mücadelelerin siyasi ve askerî tarih açısından taşıdığı önemine binaen detaylı bir şekilde incelenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu çalışmanın amacı da söz konusu eksikliklere dikkat çekmek; Moğol, Çin ve Müslüman müellifler tarafından yazılan dönemin birincil kaynaklarını modern araştırmalarla karşılaştırarak Moğol-Nayman mücadelesini ele almak ve bu sürecin Moğolistan'ın siyasi birliğine etkilerini ortaya koymaktır. Böylece akademik literatürde eksik kalmış bir alan doldurulacak ve Naymanların Temücin'in yükselişi sırasında onunla mücadelesi daha net bir şekilde anlaşılacaktır.

1. Temücin-Nayman Mücadelesinin Başlangıcı

Temücin'in ortaya çıktığı dönemde Naymanlar, Moğolistan'ın en kalabalık ve en güçlü topluluklarından biri hâline gelmişlerdi. Daha çok irili ufaklı boyların bir araya gelmesiyle oluşan Nayman Hanlığı, doğrudan bir boydan ziyade pek çok kabilenin birleşimine refere ediyordu. Nayman ismi, ilk defa 11. yüzyıl Kitan yıllıklarında 粘八葛 (Nianbage veya Nianba'en) şeklinde kaydedilmiştir. Daha sonra Çin yıllıklarında 粘沒曷 (Nien mou ho), 粘沒喝 (Nien mou ho), 粘哥 (Nien ko), 粘罕 (Nien han), 粘沒合 (Nien mou ha), 粘割 (Nien ko), 粘合 (Nien ha) ve 粘合南合 (Nien ha Nan ha) gibi farklı isimlerle anılmışlardır.⁴ Temücin'in yükselişi ile ilgili bilgi veren kaynaklarda ise Nayman ismi Moğolca: ᠨᠠᠶᠮᠠᠨ-Arapça/Farsça: نایمان,⁶ ;

4 Paul Pelliot, "Une tribu méconnue des Naiman: les Bâtâkin", *T'oung Pao*, XXXVII/2, 1943, s. 37; C.P. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Fact On File, New York 2004, s. 397; Orçun Ünal, "On the Language of the Argippaci: An Ancient Predecessor of Mongolic? // Ἀργιπταίοι 民族的語言：蒙古語言古代的祖先？", *Central Asiatic Journal*, 2017, LX/1-2, *Migration and Nation-Building in Central and Western Asia: Turkic Peoples and Their Neighbours*, II, 2017, s. 28; Radha Raina, "Frozen in Time: Ancient Skills of the Mongols", *India International Centre Quarterly*, XX/3, 1993, s. 81.

5 Cüveynî, *age.*, s. 48; Reşidüddin, *age.*, Kerîmî neşri, I, s. 95; Reşidüddin, *age.*, Ruşen- Musevî neşri, I, s. 124; Vassâf, *Tezciyetü'l-Emsâr ve Tezciyetü'l-A'sâr*, tsh. Ahmed Hâtîmî, II, Tahran 1401, s. 320.

6 Hüseyin b. Ali Batûî, *Ehwal Mülûku't-Tatar ve'l-Moğol*, tsh. Resûl Ca'feriyân, Kum 1394, s. 65-69.

Çince: 乃蠻⁷ şeklinde geçmektedir. Herhâlde Altay dağlarının topografik yapısının ikiye ayrılması nedeniyle Naymanların siyasi güçleri de genellikle iki kardeş hükümdar tarafından, ancak tek bir hanedanlık çatısı altında yönetilmiştir. Bu sebeple tarihî kaynaklarda Naymanlar, genellikle iki farklı kardeşin kontrolü altında anılmışlardır.

Naymanlar, anlaşıldığı kadarıyla, 12. yüzyılda Batı Moğolistan'ın hâkimiyetini ele geçirerek zamanla Altay dağlarından İrtiş'e, Orhon Nehri'nden Hangay dağlarına kadar uzanan geniş bir coğrafyada siyasi varlık göstermişlerdir⁸. Bir boydan daha büyük, hanlık düzeyindeki siyasi yapıları, içinde farklı etnik unsurlar barındırmakla birlikte, anlaşıldığı üzere yönetici sınıf ve aristokrasi büyük oranda Türklerden oluşuyordu. Güneydeki komşuları Uygurlarla kurdukları ilişkiler sonucu, onların yazı sistemini ve kültürel unsurlarını benimsemiş; bununla birlikte gelişmiş bir idari ve mali sistem tesis etmişlerdir. Ratchnevsky'e göre Naymanlar, Liao Hanedanı'nın (916-1125) çöküşüyle batıya yönelen Hitayların kurduğu Karahitay Devleti (1130-1211) ile diplomatik ilişkiler kurmuş, bu temaslar neticesinde Moğol dili Naymanlar arasında yaygınlaşmış ve bu da kültürel olarak Moğollaşma sürecini başlatmıştır⁹. Reşidüddin, Naymanların gelenekleri ve yaşam tarzlarının Moğollarınki gibi olduğunu yazmaktadır¹⁰.

Barthold, Naymanların Türkçenin aksine Moğolca konuştuklarını belirtmektedir¹¹. Aslında Naymanların Temücin ile rahatlıkla diyalog kurduklarına göre Moğolcayı iyi konuştuklarını tahmin edebiliriz. Fakat bunların köken itibarıyla Türk mü yoksa Moğol mu olduğu sorusu önemli bilimsel çalışmalara rağmen henüz tam aydınlatılmış değildir. Buna dair ortaya konan görüşler genellikle kaynakların dili, coğrafi odak noktası ve araştırmacıların metodolojik tercihlerine göre çeşitlilik göstermektedir. Uzun zamandır bu adın Moğolca “sekiz” anlamına gelen “nayman” kelimesinden türediğini tahmin edilmektedir. Bu yaklaşıma göre ad, sekiz boydan oluşan bir birleşiminin siyasi yapısını yansıtıyordu ve bu da bu ismin eski Türk yazıtlarında geçen “Sekiz Oğuz” adlı siyasi oluşumun devamı olabileceği

7 Song Lian, *Yuan Shi*, ed. Yang Jialuo, I, Zhong Hua Shuju, Beijing 1976, s. 11-12.

8 Reşidüddin, *age.*, Ruşen-Musevî neşri, I, s. 124-125.

9 P. Ratchnevsky, *Genghis Khan: His Life and Legacy*, transl. T. Nivison Haining, W. Blackwell, New Jersey 1993, s. 1-2.

10 Reşidüddin, *age.*, Ruşen-Musevî neşri, I, s. 126.

11 V.V. Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, haz. Y. Kopruman-İ. Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 125.

fikrini gündeme getirmiştir¹². Orta Asya tarihinde kabile adlarının sayı temelli olması gibi sık rastlanan bir durumdur. Bu nedenle bu görüş, Nayman adının da benzer bir sayı sistematiziyle bağlantılı olması ve sekiz boydan oluştuğu fikrini anlamlı kılmaktadır. Buna göre de Nayman etnoniminin yalnızca fonetik yönüne odaklandığı için tarihsel ve kültürel bağlamı tam olarak aydınlatmadığından, Naymanları Oğuz geleneğiyle ilişkilendirerek kökenlerini “Sekiz Oğuz” yani “sekiz boy” birliğine de dayandırmak daha makul olacaktır. Bu da “Sekiz Oğuz” gibi kavramların Türk boylarının geleneksel teşkilatlanmasında hem etnik hem mitolojik anlamlar taşıdığı için Naymanların Moğol değil Türk kökenli olduğu iddialarını destekler niteliktedir. Buna karşılık Altayların üst kısımlarında bulunan Katun Irmağı’nın bir kolu olan Naima’dan türediğine dair başka bir ihtimal ortaya atılmıştır¹³. Bu son görüş sadece bir onomastik veri dışında başka kanıt sunmadığından, daha güçlü delillere ihtiyaç duymaktadır. Nitekim bu, etnonimi coğrafi bir bağlamda açıklamayı amaçlaması açısından ilk başlarda dikkat çekici olabilirdi, fakat etnonimlerin nehir, dağ veya bölge adlarından türediği bilirse de bu açıklama Naymanların hangi kültürel havzaya ait olduğunu belirleme konusunda sınırlı kalmaktadır. Kaldı ki aşağıda tekrar değinileceği üzere, Plano Carpini’nin seyahatnamesinde aktarılan bilgiler¹⁴ Naymanların İrtiş Nehri çevresindeki geniş sahalarda yaşadıklarını göstermektedir.

Bununla birlikte malum olduğu üzere, göçebe yaşam tarzının hâkim olduğu Orta Asya coğrafyasında toplulukların belirli ve sabit yerleşim alanlarıyla tanımlanması güçtür. Fakat Altay-İrtiş hattı, Naymanların siyasi ve kültürel faaliyet alanlarını anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Aşağıdaki genişçe üzerinde duracağımız gibi bazı tarihi veriler, Naymanların başlangıçta Yenisey bölgesinde yerleşik olduklarını ve zamanla Kırgızlar tarafından bu sahadan uzaklaştırıldıklarını öğrenmemize imkân vermektedir. Bu nedenle Naymanların yalnızca Moğol bozkırlarıyla sınırlı kalmayıp Sibiry’a’nın kuzey kuşaklarında da tarihsel izler bıraktıklarını göstermektedir. Naymanların yaşadığı bölgelerin etnik olarak Türk ve Moğol unsurların iç içe geçtiği alanlar olması ve her şeyden önemlisi bu iki kültür arasında son derece geçirgen bir etkileşim zemininin varlığına işaret

12 P. Ratchnevsky, “Zu Einigen Problemen der Symbiose in China unter den Mongolen”, *Das Verhältnis der Bodenbauern und Viehzüchtern in Historischer Sicht*, Berlin 1968, s. 131-132; Erhan Aydın, *Uygur Yazıtları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2018, s. 54-55.

13 Tabyldy A. Akerov, “On the Origin of the Naiman”, *Journal of Siberian Federal University: Humanities & Social Sciences*, IX, 2016, s. 2071-2081.

14 Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, çev. Ergin Ayan, Kronik Yayınları, İstanbul 2022, s. 37.

etmesi, bunların Hitay, Kereit ve Tatar gibi topluluklarla birlikte Türk-Moğol kabile ittifaklarında yer aldığını ve ayrıca “Sekiz Oğuz” ve “Kangar-Peçenek” unsurlarıyla da kültürel ve etnik düzeyde bağlar taşıdığı ortaya koymaktadır¹⁵.

Naymanların başında bulunan ve ismi Türkçe olan Buyruk'un Han ünvanıyla anılması da bir hayli ilginçtir. Çünkü Nayman hükümdarlarının Han ve Kaân ünvanı almış olmaları, diğerler boylara göre daha kıdemli bir yerde olduklarını göstermektedir¹⁶. *Moğolların Gizli Tarihi*'nin müellifi de daha önce Nayman liderini Buyruk Han ismiyle anarken ileriki bir sayfada Hüçügündün ön adıyla zikretmektedir¹⁷. Aslında bu ismin Naymanlara bağlı bir grup adı olduğu bilinmektedir¹⁸. İnanç Bilge Han ve Tayang Han hükümdar isimlerinin Türkçe olması gibi bir takım dilsel bulgular da kültürel benzerliklerle birlikte değerlendirildiğinde Naymanların Moğollarla aynı coğrafyayı paylaşmaları dışında, etnik köken itibariyle de Türklere daha yakın olduğunu göstermektedir. Ancak bu veriler, Naymanların tek tip bir etnik kimliğe indirgenemeyecek kadar karmaşık bir yapıya sahip olduğu gerçeğini de göz ardı edemez. Elbette Naymanların köken olarak Türk olmakla beraber tarihsel süreç içerisinde Moğol unsurlarla temas hâlinde olmaları hasebiyle Moğollardan bazı kültürel özellikler aldıkları da ihtimal dâhilindedir.

Naymanların yaşadıkları coğrafyaya gelince Wilhelm Von Rubruk Naymanların Hitay dağ sırasından birisinde yaşayan ve diğer kavimlere hükmeden bir boy olarak tanıtır¹⁹. Reşidüddin'e göre ise Temücin'in (metinde خانبینگگیز/Çinggiz Han) döneminde Naymanlar, İrtiş Nehri boyunca bulunan yaylak ve kışlaklarda, ayrıca Talas civarında yaşıyorlardı. Yine aynı müellif, Naymanların bir kısmı dağların üçra köşelerinde yaşarken bazıları da çöllerde ve açık yerlerde yaşadıklarını yazmaktadır.

- 15 Anonim, *Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou, Histoire des Campagnes des Gengis Khan*, Frans. çev. P. Pelliot-L. Hambis, I, Paris 1951, s. 297-317; Murayama Şiçirō, “Sind Die Naiman Türken Oder Mongolen”, *Central Asiatic Journal*, IV/ 3, 1959, s. 188-198; Türkçe çev. Anıl Yasin Oğuz, “Naymanlar Türk mü Yoksa Moğol mu?”, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, Erzurum 2021, s. 117-132; Akerov, agm., s. 2072; Tabyldy A. Akerov, “On the Origin of the Naiman”, *Journal of Siberian Federal University Humanities & Social Sciences*, IX, 2016, s. 2071-2081; Ratchnevsky, *age.*, s. 1-2; Peter Golden, *Türk Halkları Tarihi*ne Giriş, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002, s. 295.
- 16 Bu husus için bk. Lawrence Krader, “Qayan and the Beginnings of Mongol Kingship”, *Central Asiatic Journal*, I/1, 1955, s. 27.
- 17 *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 109.
- 18 Lajos Bese, “On Some Ethnic Names in 13th Century Inner-Asia”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XLII/1, 1988, s. 26-27.
- 19 Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, çev. Ergin Ayan, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s. 79.

Bunlardan birisi Altay dağları olup Ögedey zamanında (1229-1241) inşa edilen Karakurum da burada bulunmaktaydı ve söz konusu yerde bir saray yapılmıştı. Naymanların başka bir kısmı ise Alûy Sîrâs (الوئ سیراس) ve Gök İrdiş (كوك ايرديش) adı verilen dağ ve ovalarda yaşıyor ve Kanhılara yakın yerlerde oturuyorlardı. Öte yandan Ong Han (*Moğolların Gizli Tarihçesi*'nde Van Han) ile sorun yaşayan ve İrtiş Nehri (ايرديش موزان) boyunca Moğolistan'ın Kırgız ve Uygur bölgesine kadar yayılan farklı Nayman kabileleri mevcuttu²⁰. Roux'a göre de Nayman ülkesi, Selenge Irmağı'nın membalarından Tarbagatay ve İrtiş Vadisi'ne tekabül ediyordu²¹. Aynı şekilde bunlar Temücin'in ortaya çıktığı dönemde Kereyit ve Celayir gibi diğer Moğol boylarıyla komşuydular²² ve özellikle Moğolların kuzeybatı hudutlarında yayılmışlardı²³. 1219 yılında Cengiz Han'ı ziyarete giden Ch'ang Ch'un'un seyahatnamesinde İrtiş Irmağı ve etrafı kast edilerek imparatorun Nayman boyunun yurdunda ordugah kurduğundan bahsedilmektedir²⁴. Aynı şekilde Genceli Kiragos'un anlattığına göre Mönge Han'ı (1251-1259) ziyarete giden Ermeni Kralı II. Hetum yine Nayman ülkesinden geçmişti²⁵. 1246 yılının yaz aylarında yine buradan geçen Plano Carpini ise Nayman ülkesinin Moğol yurdunun batısına düştüğünü belirttikten sonra²⁶ burada çok büyük bir kar yağdığını ve çok şiddetli soğuk olduğundan bahseder. Müellife göre bu ülke, genellikle dağlık olduğu için çok soğuktur. Burada çok az düz arazi az bulunur ve buranın sakinleri olan Karahıtaylar ve Naymanlar, tarım ve zanaatla uğraşmazlar, buna karşın Moğollar gibi yurtlarda yaşarlardı²⁷. O vakit Reşidüddin ve Plano Carpini'nin anlattıkları diğer kaynakların verileriyle birleştirildiğinde Naymanların yerleşim sahası, Orta Asya'nın kuzeybatı kuşağında, özellikle İrtiş Nehri boyunca uzanan yaylak ve kışlakları, Tarbagatay

20 Reşidüddin, *age.*, Ruşen-Musevî neşri, I, s. 124-125.

21 Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancı-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001, s. 38-39.

22 E. E. Oliver, "The Chaghatai Mughals", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, XX/1, 1888, s.74.

23 Peng Da-Xiu Ting, *Hei Ta Shi Lu (Kara Tatarlar'a Dair Muhtasar)*, *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Hayatları*, haz. Mustafa Uyar, çev. Ankhbayar Danuu, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012, s.156.

24 Ch'ang Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı, Taoist Şiymacı Bir Keşifi Türkistan Seyahatnamesi, (1221-1224)*, çev. Gülşah Hasgüçmen, Kronik Yayınları, İstanbul 2022, s.123.

25 Genceli Kiragos, *Moğol İstilasası (1220-1265)*, çev. Mahmud Kemal Bey, Post Yayınları, İstanbul 2018, s. 121.

26 Plano Carpini, *age.*, s. 37.

27 Plano Carpini, *age.*, s. 141.

dağlarını, Talas Havzası'nı ve Selenge Irmağı'nın membalarını kapsayan geniş bir coğrafya olduğunu kanıtlamaktadır. Aynı kaynakların sunduğu anlatımlarla da Naymanların tarihî yurtlarının Altay-İrtiş-Talas üçgeninde yer alan ve iklimsel olarak sert kış koşullarına sahip bir coğrafyada bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular, Naymanların hem bozkır kültürü hem de dağlık ve nehir vadilerine dayalı yerleşim düzeniyle geniş bir sahayı kontrol ettiklerini göstermesi açısından da dikkate değerdir.

Bunun dışında Naymanların Hıristiyan oldukları malum olunması rağmen ne zaman bu dini benimsedikleri bilinmemektedir. Cüveynî, Reşidüddin ve Wilhelm von Rubruk da Naymanların çoğunluğunun Hıristiyan olduğunu yazarlar ki son müellif bunların Nasturî mezhebine mensup olduklarını ilave eder²⁸. Handmîr ise ileride adını anacağımız Naymanlardan Güçlük'ün (Hüçlülüg) Budist, eşinin ise Hıristiyan olduğunu iddia etmektedir²⁹. Aslında Güçlük, başlangıçta Nasturi iken Karahitaylar'a sığınmasının ardından Budizme geçtiği bilinmektedir³⁰.

Naymanların tarihindeki en güçlü dönem İnanç Bilge Han'ın liderliği altında gerçekleşmiştir. Bu hâkimiyet sürecinde, Moğolistan'ın diğer önemli boylarından biri olan Kereyitler üzerinde tam bir üstünlük sağlanmıştır. Fakat İnanç Bilge Han'ın ölümü ve Ong Han ünvanını taşıyan To'orul'un yükselişiyle birlikte bu üstünlük kademeli olarak Kereyitlere geçmiştir. Bu gelişme, iki boy arasında yoğun çekişmelere yol açmıştır. Kereyitlerin lideri Ong Han'ın Temücin'in yanında yer alması, Naymanların da Temücin'in en büyük rakibi Camuha'yı açıkça desteklemesiyle sonuçlanmıştır. Reşidüddin'e göre Naymanlar, Nârkîş Tayang (نارقیش تايانگ) ve İnyat Kaân (انیات قان) olmak üzere iki gruba ayrılmaktaydı. Tayanglar, Kırgızları kontrol altına almayı başarmışken bir dönem bağımsız hareket eden İnyatlar ise başlangıçta Tayanglara itaat etmiş, ancak daha sonra isyan ederek yeniden bağımsız bir tutum sergilemişlerdir. İnyat'ın Buyruk (بویروق; *Moğolların Gizli Tarihçesi*'nde Buyruk olarak anılmaktadır) ve Tayang (تایانگ) adında iki oğlu bulunmaktaydı. Ancak zamanla Tayang, Buyruk'tan ayrılmış ve onun evlerini ile hayvanlarını yağmalayarak aralarındaki bağı tamamen koparmıştır³¹. Yine aynı müellif, Naymanların saygın ve güçlü bir millet, ordularının da oldukça kuvvetli olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bunlar, Moğol adet ve geleneklerine büyük bir bağlılık göstermekteydi. Liderleri ise Buyruk

28 Cüveynî, *age.*, s. 135; Reşidüddin, *age.*, Ruşen-Musevî neşri, I, s. 461; Wilhelm Von Rubruk, *age.*, s. 79.

29 Handmîr, *Habibü's-Siyer*, tsh. Muhammed Debirsiyakî, IV, Tahran 1333, s. 26. Ayrıca bk. Richard Foltz, "Ecumenical Mischief Under the Mongols", *Central Asiatic Journal*, XLIII/1, 1999, s. 43.

30 Ratchnevsky, *age.*, s. 2.

31 Reşidüddin, *age.*, Ruşen-Musevî neşri, I, s. 124-125.

Han olarak bilinen ve daha sonra yerine geçen Güçlük Han'dı. Bu isim, “güçlü, kudretli” veya “emir veren” anlamına gelmekteydi³².

Naymanlarla Temücin arasındaki ilişkilerin tam olarak ne zaman başladığı ise bilinmemektedir. Ancak dönemin kaynaklarında, Temücin'in diğer liderler karşısında yükseldiği dönemde Naymanlarla şiddetli savaşlar yaptığını dair birçok anlatım bulunmaktadır. *Yuan Shi*'nin *Muqali Biyografisi* bölümünde, tarihi tam olarak belirlenemeyen ancak 1200 yılından önce gerçekleşmiş olması muhtemel bir olayda Naymanlardan söz edilmektedir. Bu olayda, Muhali'nin babası Gü'ün U'a, Temücin ile akrabalık ilişkisi sayesinde onun ordusuna katılmış ve Merkitler ile Naymanlara karşı düzenlenen seferlerde önemli başarılar elde ettiği anlatılmaktadır. Naymanların Temücin'e karşı isyan etmesi üzerine, Temücin bir grup emirle birlikte bu isyanı bastırmak için sefere çıkmıştır. Sefer sırasında ordu, ciddi bir erzak sıkıntısıyla karşı karşıya kalmıştır. Askerler, bir nehir kenarında buldukları bir yük hayvanını kesip Temücin'e sunmuşlardır. Tam bu sırada, Naymanlar ani bir saldırı düzenlemiştir. Çatışma sırasında Temücin'in atı öldürülmüş, bu kritik anda Gü'ün U'a kendi atını Temücin'e vererek onun kaçmasını sağlamıştır. Kendisi ise geride kalarak düşmanla çarpışmış ve bu mücadelede hayatını kaybetmiştir³³.

Ögedey'in hükümdarlığı sırasında, 1237 yılında Moğolistan'ı ziyaret eden Plano Carpini, Temücin döneminde Naymanlarla yapılan savaşlara değinmiştir. Bu savaşların hatıralarına ilişkin dikkat çekici noktalara temas eden Plano Carpini'ye göre, Naymanlar Temücin'in büyük bir güce ulaştığını işitince onu kıskanmaya başlamışlardı. O dönemde Naymanların güçlü bir hükümdarı bulunmaktaydı ve çevredeki kavimler ona vergi ödüyorlardı. Ancak bu hükümdarın ölümünden sonra yerine geçen oğulları, bir halkı yönetmek için genç, tecrübesiz ve yetersiz kişiler olarak kalmışlardı. Üstelik, halefler arasında uyum ve birlik de sağlanamamıştı. Temücin, kudretinin zirvesine ulaştığı bu dönemde, Naymanlar çevredeki ülkelere düzenledikleri baskınlarla erkekleri, kadınları ve çocukları öldürmüş, mallarını yağmalamışlardı. Bunun üzerine Temücin, bir yandan kendisine tabi tüm kuvvetleri toplarken, diğer yandan Naymanlar ve Kara Hitaylar da ordularını iki dağ arasındaki dar bir geçitte toplamışlardı. Bu noktada Temücin'in ordusu, Naymanlar ve Karahitaylar'ı büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Çatışmada düşman ordusunun büyük bir kısmı öldürülmüş, kaçamayanlar ise esir alınmıştır. Bu anlatı, aşağıda ele alınacak olan Tayang Han ile yapılan nihai savaşa işaret etmektedir³⁴.

32 Reşidüddin, *age.*, Ruşen-Musevi neşri, I, s. 126; Reşidüddin Fazlullah, *age.*, Kerimî neşri, I, s. 95-96.

33 Song Lian, *Yuan Shi*, CXIX, s. 2928.

34 Johannes de Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, çev. Ergin Ayan, Kronik Yayınları, İstanbul

1260 yılında eserini yazdığı bilinen Hüseyin b. Ali Batîti de Johannes de Plano Carpini'nin anlatımına benzer bir süreci aktarmaktadır. Müellife göre Temücin'in kabilesi, bir zamanlar Naymanlar (metinde نيمانون - Naymânlar) tarafından yönetilmekteydi. Naymanlar, kalabalık, cesur ve savaşçı bir topluluk olup sık sık Temücin'in halkını taciz eder, onları ezer ve köleleri ile cariyelerine el koyarlardı. Bu baskı ve zulüm, Temücin'in kavmi için dayanılmaz bir hâl almıştı. Bunun üzerine halk, toplanarak Temücin'i lider seçmiş ve onun önderliğinde savaşmaya yemin etmiştir. Liderlik sorumluluğunu üstlenen Temücin, halkına ailelerini ve savaşa katılmayacak kişileri Naymanların ülkelerindeki mağaralar ve vadiler gibi en korunaklı yerlere yerleştirmelerini emretmiştir. Daha sonra, düşmanlarının durumunu öğrenmek için casuslar göndermiştir. Müellife göre, Naymanlar sık sık yağma ve baskın düzenleyen bir topluluk olduklarından, casuslar Temücin'e bu tür faaliyetler sırasında Naymanların savaşçı güçlerinin yok olduğunu bildirmiştir. Bu bilgi üzerine Temücin, adamlarına fırsatı değerlendirerek düşmanlarına saldırmalarını emretmiştir. Naymanlar, evlerinde savunmasız bir hâldeyken yakalanmış; tüm taşınabilir malları yağmalanmıştır. Kadınlar, çocuklar ve cariyeler esir alınmış, kaçmayı başaramayanların evleri ve barınakları harap edilmiştir. O sırada Kıpçaklar üzerine yapılan bir seferden dönen Naymanlar, ailelerinin ve yurtlarının uğradığı baskını öğrenince yaşlılarını ve ileri gelenlerini toplayarak Temücin'in bu cesur saldırısına karşı koymaya yemin etmişlerdir. Temücin, Naymanların asker topladığını öğrenince yüksek bir dağ zirvesindeki sağlam bir mevkie çekilmiştir. Naymanlar, Temücin'in sığındığı dağ kuşatma kararı almış ve tüm güçleriyle etrafını sarmıştır. İki taraf arasında karşılıklı saldırılar gerçekleşmiş ancak uzun süre net bir sonuç alınamamıştır. Kuşatmanın devam ettiği bir gün, Temücin düşmanlarına büyük bir hücum düzenlemiş, birçok Nayman askerini öldürmüştü ve geri kalanları kaçmaya zorlamıştır. Bu zaferin ardından Naymanların servetlerine, mallarına, atlarına, develerine ve koyunlarına el konulmuştur. Ganimet o kadar fazlaydı ki, Temücin'in kabilesi bu sayede yoksulluktan kurtulmuş ve zenginleşmiştir. Çevredeki bölgelerden onlara katılan yağmacılar ve talancılarla birlikte kabile hızla büyümüş ve büyük bir topluluk haline gelmiştir. Bu genişleme, ellerini uzak diyarlara ve şehirlere uzatmalarına olanak tanımış, zorla yeni yerleri fethetme süreçlerini başlatmıştır³⁵.

2022, s. 69-70.

35 Hüseyin b. Ali Batîti, *age*, s. 65-69.

Johannes de Plano Carpini ve Hüseyin b. Ali Batıtı'nın anlatımları, Temücin ile Naymanlar arasındaki mücadeleyi farklı bakış açılarından yansıtırken, ortak bazı temel unsurları da ortaya koymaktadır. Nitekim Plano Carpini'nin 1237 tarihli gözlemlerine dayanan anlatımı, Naymanların güçlü liderlerinin ölümünden sonra zayıf ve uyumsuz halefler yüzünden çözülmeye başladığını, bu ortamda Temücin'in askeri gücüyle üstün gelerek onları büyük bir yenilgiye uğrattığını aktarması açısından anlamlıdır. Batıtı ise Naymanları zalim ve baskıcı bir topluluk olarak tasvir ederek Temücin'in liderliğinin halkın bu baskıya karşı gösterdiği tepkinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını ve Naymanlarla yapılan savaşın, onun hükümdarlığa giden yoldaki en önemli merhalesi olarak bir kurtuluş ve yeniden doğuş sürecini temsil ettiğini ifade etmektedir. Aslında burada savaş, askerî bir zafer olmakla beraber Moğolların boyunduruk altından çıkmanın ve toplumsal yükselişin de başlangıcıdır. Her iki metin de Temücin'in nihai zaferini kabul etmekle birlikte birincisinin bu zaferi tarihsel güç dengeleri çerçevesinde, ikincisinin ise halk destanı biçiminde sunması, söz konusu sürecin Moğollar arasında derin izler bırakan tarihî bir hadise olarak kalmış olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Moğolları yerli bir gözle anlattığı için hakkında daha güvenilir bilgi bulmayı umut ettiğimiz *Moğolların Gizli Tarihçesi* adlı eserde ise Naymanlardan ilk defa Tavuk Yılı'na (1201) ait bir olayda söz edilmektedir. Çin kaynaklarında da geçen bu hadisede, Hatagin ve Salciud (Salçud) kabilelerinden Bahu Çorogi, kendi liderliği altındaki Hataginler ve Salciudlardan Çirhitei Bahadır da kendi grubuyla birlikte, Dörvön Tatar kabilesiyle bir ittifak oluşturmuştur. Dörvönlerden Hacıun Beki, Alçi Tatar kabilesinden Calın-Buha, İhireslerden Tüge Maha, Hongiradlardan Terheg, Emel ve Alhuitan, Gorlaslardan Çoyor Tsagaan, Naymanların Hüçügüd kolundan Buyruk Han, Merkitlerden Togtoga Beh'in oğlu Hutu, Oyratlardan Huduga Behi, Taiçuudlardan Targutai Hiriltug, Hotun Orçan ve Aguçu Bahadır gibi liderler de bu harekette yer almıştır. Sonunda bu gruplar, Alhui Bulag denilen CaCıradai Ocağı'nda bir araya gelerek Camuha'yı "han" olarak seçmeye karar vermiştir. Bir aygır ve bir kısrak keserek ant içip, Han Irmağı'nın Ergüne'ye döküldüğü yerde Camuha'yı "Gür Han" ünvanıyla yüceltmişlerdir. Ardından Temücin'e savaş ilan etmişlerdir³⁶.

Temücin, Moğol boylarının kendisine karşı birleştiğini fark edince, hemen Kereyit lideri Ong Han'dan yardım istemiştir. Ong Han, bu talebe olumlu yanıt vermiş ve

36 Anonim, *Moğolların Gizli Tarihçesi*, çev. Mehmet Levent Kaya, İstanbul 2011, Kabalcı Yayınları, s. 78; Tu Ji, *Mengwu'er Shiji*, II, Beijing 1934, s. 18a.

her iki liderin orduları Hüiten adlı bir mevkiye düşman kuvvetleriyle karşılaşmıştır. Bu çatışmalarda, düşman tarafında yer alan Camuha'nın öncü birliklerinin başında Naymanlardan Buyruk bulunmaktaydı. İki taraf arasında sert çarpışmalar yaşanmış, Buyruk'un komutasındaki birlikler Temücin'in ordusuna ağır darbeler indirmiştir. Ancak bu esnada başlayan şiddetli yağmurlar nedeniyle yerler çamur deryasına dönmüş, birliklerin düzeni bozulmuş ve Buyruk geri çekilmek zorunda kalmıştır. *Moğolların Gizli Tarihçesi*'ne göre Buyruk daha sonra Altay dağları yönünde Ulugtag adlı bölgeye saldırmıştır. Aynı dönemde Camuha'nın komutasındaki diğer boylar da çevredeki bölgelere akınlar düzenleyip yağmalama faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu süreçte Temücin, Taiçudlarla giriştiği bir çatışmada boğazından ağır şekilde yaralanmıştır. Ancak komutanlarından Celme, yarayı ağzıyla emerek kanı durdurmuş ve Temücin'in hayatta kalmasını sağlamıştır³⁷.

Temücin'in, Kereyit lideri Ong Han ile birleşerek Camuha etrafında toplanan boylara teker teker saldırması, Moğolistan'da siyasi birliği oluşturma yönünde atılmış ilk adım olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte Temücin, İt Yılı'nda (1202) Tatarlara saldırarak onları yenilgiye uğratmış ve ardından ordusunu Naymanlara yönlendirmiştir. O sırada Ong Han, Merkitlerle savaştığı için Temücin, Buyruk Han ile tek başına mücadele etmek üzere sefere çıkmıştır. *Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou* adlı eserde geçen bilgilere göre, Temücin yalnızca 100 kişilik bir öncü birliği dışında herhangi bir Nayman birliğiyle karşılaşmamıştır³⁸. Anlaşıldığı üzere bu durum, Temücin'in Merkitlere karşı savaşını tamamlayan Ong Han ile yeniden birleşmesine olanak tanımıştır. İki lider, Altay dağlarını aşarak Sogog Us üzerinden Humşingir'in Ürüngü Irmağı boyunca Naymanları amansız bir takibe başlamışlardır. Nihayetinde, Buyruk Han'ın liderlik ettiği Nayman birlikleri Hişilbaşı Gölü civarında ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Çatışmalar sırasında Buyruk Han, atından düşerek tutsak alınmış ve Nayman güçleri tamamen etkisiz hâle getirilmiştir³⁹.

Buyruk Han'ın saf dışı bırakılmasına rağmen Nayman tehlikesi Temücin için henüz bitmiş değildi. Nitekim Temücin, dönüş yolunda Naymanlardan Hügsegü Sabrag Bahadır⁴⁰ komutasında bir ordunun Baidrag Irmağı⁴¹ kıyısında asker

37 *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 79-81.

38 *Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou*, I, s. 294-295.

39 *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 109; *Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou*, I, s. 294-295.

40 *Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou*'da "K'iu sie wou Sa pa la (Kü[k] sä'ü Sabra[q])" adı zikredilmektedir. Bk. *Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou*, I, s. 294-295.

41 *Moğolların Gizli Tarihçesi*'nin aksine *Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou*'da "Pai ta la Pien tche eul (Baidara [q])

yerleştirip pusuda beklediği haberi almıştır. *Yuan Shi*'de Detu Börü komutasındaki kalabalık bir süvari birliğinin Temücin'in ordusuyla karşı karşıya geldiğinden bahsedilmektedir. Ancak iki taraf arasındaki güç dengesinin değişmesi üzerine, Naymanların dağın tepesine çekilmesine mecbur bırakmıştır. Bu sırada Detu Börü, at üzerinde dengesini kaybederek düşmüş ve bu nedenle esir alınmıştır⁴². Bunun üzerine Temücin ve Ong Han, Naymanlarla çarpışmak için son süratle ilerlemişlerdir. Buna rağmen gece karanlığı bastırıldığı için bu mücadeleyi sabaha bırakmaya karar vermişlerdir. Ne var ki Ong Han gece karanlığında ordusunu konuşlandırdığı alanda ateşler yakmış ve gizlice Camuha'nın yanına gitmiştir⁴³. Sabah olduğunda, Ong Han'ın kendisini terk ettiğini fark eden Temücin, Eder Altay otağını aşır Saari Kırına ulaşmıştır. *Yuan Shi*'nin anlatımına göre, Ong Han'ın iki oğlu, İkirek ve Jarchi Börü, babalarının birliğine katılmış, bunun üzerine de Temücin, bu birliklere saldırmıştır. Zor durumda kalan İkirek, durumu derhal babasına bildirmiştir. Temücin karşısında kendisini haklı çıkarmak isteyen Ong Han, ona bir elçi göndererek "Naymanlar bize ihanet ederek halkımıza saldırmıştır. Bu nedenle ordumuzu onlara karşı savunmaya almak zorunda kaldık" demek zorunda kalmıştır⁴⁴.

Moğolların Gizli Tarihçesi'nde Hüsegü Sabrag Bahadır komutasındaki Naymanların, Ong Han'ı takip ederek Telegetü Emsar adlı bir mevkiye ani bir baskın düzenlediği anlatılmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla bu baskın sonucunda Ong Han, eşini, çocuklarını ve mallarını kaybetmiştir. Bunun üzerine Ong Han, Temücin'e "oğlum" diye hitap ederek yardım istemiş ve eşi, çocukları ile mallarını kurtarmak için destek talep etmiştir. Temücin de "dört binimli bahadır" olarak adlandırdığı Boorçi, Muhali (Muqali), Borohul ve Çuluun'u yardıma göndermiştir. Lakin Temücin'in yardımı ulaşmadan önce Ong Han, Naymanlarla Ulaan Hus adlı mevkiye savaşmak zorunda kalmıştır. Bu çatışmada, atının baldırından yaralanması sonucu neredeyse düşmanın eline esir düşecekken, Boorçi, Muhali, Borohul ve Çuluun'un komutasındaki ordu savaşa dâhil olmuştur. Bu müdahale, Naymanları dağıtmış ve ardından Nayman karargâhına girilerek Ong Han'ın eşi, çocukları ve malları kurtarılmasını sağlamıştır. *Moğolların Gizli Tarihçesi*'nde yer alan anlatıma göre, Ong Han Temücin'e hitaben şöyle demiştir: "Eskiden, Temücin'in

Bäljir)" bozkırı şeklide geçmektedir. Bk. *Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou*, I, s.295.

42 Song Lian, *Yuan Shi*, I, s. 6.

43 *Yuan Shi*'de Ong Han'ın Turharet Irmağı'nın kenarına konuşlandığı yazılmaktadır. Bk. Song Lian, *Yuan Shi*, I, s. 6.

44 Song Lian, *Yuan Shi*, I, s. 6.

iyi babası Yesühei Bahadır, dağılan ulusumu kurtarıp toplamıştı. Şimdi oğlu Temücin de dört bahadırını yollayıp yitirdiğim ulusumu kurtarıverdi. Bu iyiliğin karşılığını gök ile yerin sevabı bilsin"⁴⁵. Nitekim Ong Han'ın kardeşi Erhhar'a⁴⁶ ağabeyine karşı savaştığı bir esnada, devrin Nayman lideri İnanç Bilge Han'dan asker istemiş, Temücin'in babası Yesühey Bahadır da gönderdiği adamlarla Ong Han bu mücadeleyi galip çıkmayı başarmıştı⁴⁷.

Temücin'in Naymanlara vurduğu darbenin büyük etkileri olmuşsa da Naymanların Camuha'nın etrafında yeniden toplanarak güç kazanmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, Temücin için yeni bir tehdit oluşturmuş olmalı ki Naymanlar ile Tatarlara karşı ortak yeni bir sefer düzenlemek zorunda kalmıştır. Temücin, önce Burchid Tatar ve Chaghan Tatar adlı iki Tatar kabilesini ezmüş, ardından Camuha'nın oluşturduğu koalisyon karşısında da ani bir şekilde belirivermiştir. Temücin, Ong Han ile Alansai Geçidi'nde güçlü bir savunma hattı kurarak Naymanlara karşı bekleme pozisyonuna geçmiştir. *Yuan Shi*'deki bir kayda göre, Nayman ordusunda bulunan bir büyücü, rüzgâr ve kar fırtınası çıkararak saldırıya geçmeye çalışmış, ancak rüzgârın geri dönüp Naymanları vurmasıyla geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte, bastıran kar nedeniyle geçitler tıkanmış ve Nayman ordusu hareket edemez hâle gelmiştir. Bu durumu fırsat bilen Temücin, saldırıya geçmiş ve Naymanlara büyük bir yenilgi yaşatmıştır. Aynı kaynağa göre, Naymanların yenildiğini gören Camuha, ordusunu alarak geri çekilmiş ve yol üzerindeki kabileleri yağmalamaya başlamıştır⁴⁸.

Temücin, Naymanlara büyük bir darbe vurduktan sonra, ordunun yönünü Tayciutlara çevirmiştir. Hangqu Aqucu, Quril, Qudüdar Bağ komutasındaki Tayciut ordusunu Onon Nehri kıyısında savaşa mecbur bırakmış ve onları ezmeyi başarmıştır. Ardından ani bir saldırıyla Tarqutai Qiriltuq ve Qudüdar'a hücum etmiştir. Tayciutlardan pek çok kişi esir alınmışsa da Quril Naymanların yanına sığınmayı başarmıştır⁴⁹.

45 *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 110-111; *Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou*, I, s. 295-296; Song Lian, *Yuan Shi*, I, s. 6-7; *Yuan Shi, Mu hu ali-* (Muqali biyografisi), CXIX, Zhong Hua Shuju, Beijing 1976, s. 2929.

46 Bu isim *Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou*'da Ye li ko Ha la (Arki Qara) şeklinde geçmektedir. Bk. *Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou*, I, s. 231.

47 *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 129; *Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou*, I, s. 231-232.

48 Song Lian, *Yuan Shi*, I, s. 8-9; Ke Shaomin, *Xin Yuan Shi*, II, Tianjin Xu Tuigengtang, Beijing 1922, s. 8b.

49 *Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou*, I, s. 390.

Buna karşın Ong Han ile Temücin arasında dostane ilişki zamanla yerini gerginliğe bırakmıştır. Nitekim Temücin'in 1202 yılında Tatarlar üzerine çıktığı bir sefer dönüşünde Ong Hann'ın kızını oğlu Cuci'ye almak niyetini kendisine bildirmiş, Ong Han ise buna şiddetle karşı çıkmıştır. Ardından iki taraf arasında yer yer çatışmalar yaşanmıştır. Hatta bir tanesinde Ögedey ağır yaralanmıştır. Fakat Ong Han'ın boyu oğlu ile kendisi arasında bölünmeye başlayınca Temücin de bunu fırsat bilip Kereyitlerle nihai savaşa girmiş ve Ong Han yenilmiştir⁵⁰. Bu suretle Temücin ile Ong Han arasındaki husumet zamanla derinleşirken, Naymanlar da Ong Han'ın karşısında bir cephe oluşturmuşlardır. *Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou*'nun müellifine göre, Ong Han, Temücin'e karşı ordu topladığı bir sırada birliklerini çeşitli kısımlara ayırmış ve Külürän (Kerelün Nehri) kıyılarında ayrılarak Kuba Kaya (Hou Pa Hai Ya) Dağı yönünde ilerlemiştir. Kabilesinin insanları da düzen içinde onu takip etmişlerdir. Ong Han'ın küçük kardeşi Ja'a Gambo (Caha Gambu), ağabeyinin güvenilmez biri olduğunu düşünerek Kul Bari (Houen Pa Li), Aldun Asulq (Ngan Toun A Chou), Al Kotor (Yen Houo T'o Eul) ve Al Kongqor (Yen Houang Houo Eul) adlı dört kişiyle birlikte ona karşı bir komplo kurmuştur. Ancak, bu komplo bir şekilde Ong Han'ın kulağına gitmiştir. Bunun üzerine Ja'a Gambo, kendini güvende hissetmeyerek Al Kotor, Al Kongqor, Narin Töril ve [Alin] TaiSi ile Naymanların yanına kaçmıştır⁵¹.

Temücin, bir yıl sonra, 1202'de Naymanlara karşı kardeşi Hasar ile daha etkili bir sefer düzenlemiştir. *Moğolların Gizli Tarihçesi*'nde yer alması da *Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou*'nun müellifi, İmparator (Temücin)'un küçük kardeşi Hasar'ı yanına alarak Naymanlara saldırdığını bildirmektedir. Anlatıma göre, Temücin'in başında bulunduğu Moğol ordusu Naymanlara saldırmış ve karşılıklarına çıkan ilk orduyu tamamen ezmiştir. Öyle ki kabiledaki tüm insanlar öldürülmüş ve cesetleri bir yerde toplanmıştır. Kaynaktaki bilgilere göre Temücin, Naymanların aldıkları bu ağır darbenin ardından zayıfladıklarına ve artık eskisi kadar tehlike oluşturmadıklarına kanaat getirince ordusuna geri dönme emri vermiştir⁵². *Yuan Shi*'de de buna benzer bir anlatım yer almaktadır. Rivayete göre Nayman askerlerinin cesetlerinden bir kule yapılmıştır. Bu olay, Naymanlar üzerinde öyle büyük bir etki yaratmıştır ki güçleri büyük ölçüde kırılmıştır⁵³.

50 *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 127-143; Song Lian, *Yuan Shi*, I, s. 12; *Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou*, I, s. 393, 416-417, 422.

51 *Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou*, I, s. 416-417.

52 *Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou*, I, s. 387.

53 Song Lian, *Yuan Shi*, I, s. 7.

Temücin, Naymanlarla mücadele etse de farklı zamanlarda kendi çıkarlarını da göz önünde bulundurarak onlarla yakınlaşmaya gittiği de görülmektedir. Nitekim Camuka, Temücin ile Ong Han'ın arasını bozmak adına Domuz Yılı'nda (1203), Camuha'nın adamlarıyla bulunduğu bir mecliste Temücin, Naymanlardan Dayan Han'la sürekli ilişkiler içinde bulunmalarına ve ağızlarından "baba-oğul" ifadelerinin eksik olmamasına rağmen, aslında tavırlarının farklı bir yönde olduğunu belirtmesi, Temücin'in, Camuha karşısında Naymanlarla bozularak yeni bir mücadele cephesi açmak istemediğini göstermesi açısından önemlidir. Nitekim Temücin'in Ong Han karşısındaki üstünlüğü sağlamasıyla, onun liderliğindeki Kereyitlerin de zorunlu olarak Naymanlarla ittifak etmek durumunda kaldığı görülmektedir⁵⁴. Fakat Özellikle Ong Han'ın öldürülüp ortadan kaldırılmasıyla Temücin ve Nayman ilişkileri daha da gerginleşmeye başlayacaktır.

2. Temücin'in Moğolistan'ın Büyük Hanı Olma Yolunda Naymanlarla Mücadelesi

Ong Han, giriştiği mücadelede Temücin karşısında yenilerek kaçtığı bir sırada yakalanmış ve başı da Naymanlar tarafından kesilmiştir⁵⁵. *Moğolların Gizli Tarihçesi*'nde Naymanlardan Tayang (metinde Tayan) Han'ın annesi Gürbesü'nün şu sözleri aktarılmaktadır: "Ong Han, eskinin büyük hanıydı. Başını getiriniz; eğer doğruysa adağımızı sunalım". Bunun üzerine Hori Sübeçi görevlendirilmiş ve Ong Han'ın kesik başı getirildiğinde olayın gerçekliği ancak anlaşılabilmiştir. Aynı eserin yazarı, bu nedenle Ong Han adına koyunlar kesildiğini, adaklar adandığını ve onun için yemek yenilip kadehler kaldırdığını belirtmektedir. Ancak ziyafet sırasında Tayang Han, kalkarak Ong Han'ın kesik başına saldırdığı ve onu parçaladığı aktarılmaktadır. Bu duruma tepki gösteren Hori Sübeçi ise ileri atılarak Tayang Han'ı azarlamıştır. Tayang Han, bu hareketi üzerine "Yeryüzünde iki han nasıl olur?" diyerek, Temücin'in asıl niyetinin Moğolistan'ı ele geçirmek olduğunu, bu sebeple derhal asker toplayarak mücadele edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Gürbesü ve Hori Sübeçi'nin tüm uyarılarına rağmen Moğollarla savaşmaya kararlı olan Tayang Han, bu vesileyle Torbitaş adlı bir elçiyi Öngütlerden Alahuş-Üdigithuri'ye göndererek, Temücin'e saldırmak için sağ cenah üzerinden harekete geçmeyi teklif etmiştir. Ancak Alahuş-Üdigithuri, bu teklifi derhal reddetmiş ve Yu-Hunan adlı bir elçiyi Temücin'e göndererek Tayang Han'ın asıl niyetini bildirmiştir. Bu sırada Temücin, Temeen Heer adlı bir yerde

54 Vassâf, *age*, II, s. 320.

55 *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s.127-143; Song Lian, *Yuan Shi*, I, s. 12; *Yuan Shi*, CXIX, s. 2929.

avlanmakla meşguldü. Haberi aldığıında, komutanlarını toplayarak durumu istişare etmiş, bazı komutanları Tayang Han'ın ordusunun kalabalığından dem vurarak onunla yüzleşilmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Ancak Otçigin gibi tecrübeli komutanlar, ne pahasına olursa olsun düşmanın karşısına çıkılması gerektiğini, aksi takdirde Moğollar arasında kötü bir intiba oluşacağını ifade etmişlerdir. Bu sözlere Belgüdei'nin cesaretlendirici konuşması da eklenince, Temücin de Tayang Han ile savaşmaya karar vermiştir⁵⁶.

Biraz epik unsurlar barındırdığı anlaşılan ve *Moğolların Gizli Tarihçesi*'nde anlatılan bu süreç, Tayang Han ile savaşmak için yeterli bir sebep oluşturmuş gibi gözükmektedir. Ayrıca Fars ve Çin kaynaklarında da yer alan bu olay, Temücin'in Naymanlarla yaptığı son hesaplaşma olarak nitelendirilmesi açısından dikkat çekicidir. Nitekim Reşidüddin, bu durumu açık bir şekilde ele alarak Tayang Han ile hesaplaşmanın, Ong Han'ın ölümünden sonraya bırakıldığını yazmaktadır. Bu bağlamda, Naymanların Ong Han ile kurduğu ilişkilerin de bu sürecin temel nedenini teşkil ettiği söylenebilir⁵⁷.

Temücin ise Abciga Hödeher'den hareketle Halh Irmağı'nın Or Nuga'nın Heltgü Had adındaki mevkinde varmış ve ordusundaki askerleri saymıştır. Daha sonra askerleri birimlere ayırarak her bir birimin başına Dodei Çerbi, Doholhu Çerbi, Ögele Çerbi, Tolun Çerbi, Buçaran Çerbi ve Süihetü Çerbi gibi altı komutanı; binbaşı, yüzbaşı ve onbaşı olarak atamıştır. Aynı şekilde, bu komutanların kardeşleri ve oğulları arasından itibarlı ve güvenilir olanlar seçilerek seksen gece muhafızı, yetmiş turhag (şeref kıtası) ve nevbetçi (vardiya denetçisi) görevlendirilmiştir. Böylece ordusunu savaş düzenine sokmuştur. Temücin, kardeşi Arhai Qasar'a (Hasar) bin kişilik bir birlik seçmesini ve önden (yezek) giderek düşmanla savaşmasını emretmiştir. Ayrıca horçin (ok ve yay taşıyan), turhag, nevbetçi, aşçı, kapıcı ve beygircilerin koruma görevlerini yerine getirip, gün batımında bu görevleri gece muhafızlarına devretmelerini ve ardından kendilerinin de beygirlerin yanında gecelemlerini istemiştir⁵⁸.

Temücin, ordusunda gereken düzenlemeleri tamamladıktan sonra nihayetinde Naymanlarla savaşmak üzere harekete geçmiştir. O sırada Merkitlerden Togtoga, Kereyitlerden Alin Taici, Oyratlardan Hutug Behi, Cacirdaylardan Camuha dışında,

56 *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 142-145.

57 Reşidüddin, *age.*, Ruşen-Musevî neşri, I, s. 130; Reşidüddin, *age.*, Kerimî neşri, I, s. 98

58 *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 145-146.

dört Tatar boyu ve Sacuud boyu da Naymanlara katılmıştır. Temücin, düşmana saldırmadan önce Sıçan Yılı'nın (1205) ilk ayının ortalarında bir adak vermiş ve ardından Cebe ile Hubilai'yi, Herlen üzerinden düşmanın durumunu öğrenmeleri için önden göndermiştir. Bu iki komutan, Saari Heer üzerinden Hanharhan (Hangai-Han) yakınlarında Nayman kolcularıyla karşılaşmıştır. Kaynaklarda anlatıldığı üzere, iki taraf arasında yaşanan çatışmada Moğolların sıkıca bir boz atı Naymanların eline geçmiştir. *Moğolların Gizli Tarihçesi*'ne göre, atın durumunu gören Nayman korucuları, Moğol askerlerinin ve binek hayvanlarının zayıf oldukları kanısına varmışlardır.⁵⁹ *Yuan Shi*'de ise sıkıca atın Nayman karargâhına doğru kaçtığını ve atın durumuna Yaygan Han'ın müşahede ettiği anlatılır. Tayang Han, Moğolların atlarının zayıf ve çelimsiz olduğuna dikkat çekerek komutanlarıyla bir istişarede bulunmuş ve "Moğolları daha derinlere çekelim, ardından onlara saldırarak esir alalım" şeklinde bir teklif önermiştir. Ancak bu öneri, komutanlarından Hori-sübeçi tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Hori-sübeçi, eski hükümdarların cesurca düşmana karşı ilerlediğini ve atlarının kuyruklarını düşmana göstermenin utanç verici bir durum olarak kabul edildiğini hatırlatarak, Tayang Han'ın bu tür bir plan yapmasını korkaklık olarak değerlendirmiştir.⁶⁰

Temücin, avlandığı sırada, bir Moğol birliği Naymanlarla karşılaşarak düşman kuvvetlerinin kalabalık olduğu bildirmiştir. Bu haber üzerine Moğol komutanlarından Dodei Çerbi, Temücin'e mevcut asker sayılarının azlığı ve atlarının çelimsizliği nedeniyle oldukları yerde kalmaya devam etmelerini ve düşmanı şaşırtmak için her askerinin beş ateş yakmasını önermiştir. Bu kararlar düşmana gözdağı verilmesi ve zaman kazanılması hedeflenmiştir. *Moğolların Gizli Tarihçesi* ve *Yuan Shi*'de yer alan bir rivayete göre Naymanlar sayıca üstün olmalarına rağmen hükümdarları nazik ve evinden çıkmayı pek sevmeyen biri olarak tanınmaktaydı. Dodei Çerbi'nin önerisi, Temücin tarafından kabul edilmiş ve her askerinin akşam beş ateş yakması emredilmiştir. Gece boyunca Moğol askerleri bu emri yerine getirmiş ve ateşlerin çokluğu Nayman gözcülerini şaşkına çevirmiştir. Gözcüler, Moğol ordusunun kalabalıklığını "yıldızlardan daha çok ateş yanıyor" sözleriyle rapor etmiştir. Bu haber, Tayang Han'ın Moğolların takviye birlik aldığına inanmasına yol açmıştır. Düşmanın güçlü görünümünden etkilenerek bir öncü birlik göndererek Moğolları yıpratma planı yapmış, ancak oğlu Hüçülüg Ha (*Câmü't-Tevârih*'te كوشلوك-Güçlük)⁶¹, bu plana karşı

59 *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 146-147.

60 *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 149; Song Lian, *Yuan Shi*, I, s. 12.

61 Reşidüddin, *age.*, Kerimî neşri, I, s. 91.

çıkarak babasını cesaretsizlikle suçlamıştır. Hüçülüğ, Moğol ordusunun büyümüş olamayacağını, zira ordularının büyük bir kısmının Camuha'nın peşinde olduğunu ifade etmiştir. Hüçülüğ'ün, babasına “kadın gibi konuşuyorsun” sözleri, Tayang Han'ı oldukça öfkelenmiştir. Ayrıca Hori Sübeçi de Tayang Han'ı eleştirerek, babası İnanç Bilge Han'ın düşman karşısında asla atını geri çekmediğini hatırlatmış ve “Eğer böyle bir korkaklık sergileyeceğinizi bilseydik, anneniz Gürbesü'yü komutan yapardık” şeklinde ağır bir ithamda bulunmuştur. Bu sert eleştiriler karşısında Tayang Han öfkeye kapılarak, Moğollara saldırma kararı almıştır⁶².

Naymanların asker sayısı bakımından Moğollardan bir hayli üstün olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte *Moğolların Gizli Tarihçesi*'nde geçen “ateş yakma” taktiği, Moğolların Naymanlara karşı savaş öncesinde psikolojik üstünlük kazandığını vurgulaması açısından önemlidir. Sonuç olarak, Tayang Han, Moğollarla nihai karşılaşmayı yapmak için harekete geçme kararı aldıktan sonra, ilk olarak Haçir Su'dan hareketle Tamir yönüne ilerlemiş, Orhun Nehri'ni geçerek Nahu Hün Dağı'nın eteklerini aşmış ve neticede Tsahir Mogod adlı mevkiye ulaşmıştır. Bu sırada Moğol gözcüleri durumu Temücin'e bildirdiğinden her iki ordu da savaş alanına intikal etmiştir. Ordunun öncü kısmının başında bizzat Temücin yer alıyordu. Ana muharip gücün komutasını ise kardeşi Hasar'a bırakmıştır. O esnada Nayman ordusu da Nahu Hün Dağı'nın eteklerinde saf tutmuştur. İki tarafın öncü birlikleri arasında çıkan küçük bir çatışmanın ardından, Moğolların şiddetli darbeleri öncü birliğini kısa sürede sarsınca, Tayang Han durumun ciddiyetini fark etmiştir. Bu sırada, ordusuna katılan Camuha'ya dönerek, karşındakilerin kim olduğunu sormuştur. Camuha, bunların Temücin'in “insan etiyle beslediği” Cebe, Hubilai, Celme ve Sübüdei adlı, “dört köpek” ünvanıyla tanınan dört önemli komutan olduğunu söylemiştir. Bu bilgi karşısında büyük bir korkuya kapılan Tayang Han, savaşa girmeden ordusunu geri çekmiş, ancak Moğollar tarafından takip edildiğini anlayınca, ordusunu Tayga Dağı'nın tepesine çekmek zorunda kalmıştır⁶³. O sırada Temücin'in kendisi de bizzat Tayang Han'ın peşine düşerek onu amansız bir takibe almışken Cebe Noyan da onu yer yer sıkıştırmaya başlamışlarken, Tayang Han'ın savaşa bile girmeden Moğollardan kaçtığını fark eden Camuha ise Naymanlardan ayrılmıştır⁶⁴.

62 *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 147-149; Song Lian, *Yuan Shi*, I, s. 12.

63 *Yuan Shi*'de iki taraf arasındaki savaşın öğleden sonraya kadar devam ettiği yazılmaktadır. Bk. *Yuan Shi*, I, s. 13.

64 *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 150-154. *Yuan Shi*'de kayda göre Camuha (metinde 扎木合-Zha mu he), Moğol ordusunun düzenli ve disiplinli olduğunu görünce hayrete düşmüş, Moğolların eski

Moğolların Gizli Tarihçesi'nde detaylı bir şekilde anlatılan bu olay, Naymanların Temücin'den ne kadar çekindiklerini ve mücadele sırasında yaşanan trajediyi açıkça ortaya koymaktadır. Moğol ordusu karşısında direnişi zayıflayan Camuha, müttefiki Tayang Han'ı yalnız bırakarak geri çekilmiş, Nayman birlikleri ise Tayga Dağı'nın zirvesinde kuşatılmıştır. Temücin, dağın etrafını tamamen abluka altına almıştır. Bu durum, Nayman saflarında büyük bir paniğe neden olmuş ve askerler, dağdan kaçmaya çalışırken birbirlerini ezerek ağır kayıplar vermiştir. Moğolların peş peşe saldırıları da Naymanların dağınık ve düzensiz savunmasını hızla çöktürmüştür. Tayang Han, teslim olmayı reddetmiş ve son bir direnişle Moğol askerlerine karşı savaşmıştır. Ancak bu çatışma sırasında ağır yaralanmış ve kısa süre sonra hayatını kaybetmiştir. Reşidüddin, Tayang Han'ın cesedinin uzun bir süre bir çukurda bırakıldığını, ardından da bir taht üzerinde teşhir edilerek halk arasında alay konusu yapıldığını aktarmaktadır. Tayang Han'ın üvey annesi ve aynı zamanda lavirat evlilikle nikahına aldığı Gürbesü, bu yenilgi sırasında esir düşmüştü. Gürbesü, daha sonra Temücin'in eline geçmiş ve onun cariyesi olmuştur⁶⁵.

Tayang Han, bu savaşla ortadan kaldırıldıysa da bir yolunu bulup kıtalden kaçmayı başaran oğlu Hüçülüg, az sayıda askeriyle kurtulmuş, ancak Tamir Irmağı civarında kendisini takip eden Moğol askerleriyle girdiği çatışmada yanındaki askerlerin çoğunu kaybetmiştir. Hüçülüg'ü amansız bir şekilde takip eden bir Moğol birliğinin yanı sıra, başka bir Moğol birliği de etrafta toplanan Naymanları Altay dağları civarında kıştırarak kılıçtan geçirmiştir. Camuha ise sıranın kendisine geleceğini bildiğinden batıya doğru kaçmayı planladığı sırada, yanında savaşan Cadaran, Hatagin, Salcuud, Dörben, Taiçud ve Hongirad gibi Moğol boyları saf değiştirerek Temücin'in tarafına katılmışlardır⁶⁶.

Naymanların Temücin karşısında üst üste yenilgiye uğraması, tek başlarına mücadele etmenin mümkün olmadığını Hüçülüg'e göstermiştir. Bu durum üzerine Hüçülüg, Sığır Yılı'nda (1206), Temücin'e karşı daha önce birkaç kez yenilmiş olan Merkitlerden Togtoga ile temasa geçmiş ve birlikte hareket etmeyi önermiştir. Neticede iki taraf, İrtiş Irmağı kıyısında bir araya gelip atlarını tumarladıkları sırada

Moğollar olmadığını etrafına anlatıp kendi birliği ile geri çekilmiştir. Bk. Song Lian, *Yuan Shi*, I, s. 13.

65 *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 155; *Yuan Shi*, I, s. 13; Reşidüddin, *age.*, Ruşen-Musevî neşri, I, s. 126; Sagang Sechen, *The Precious Summary, A History of the Mongols from Chinggis Khan to the Qing Dynasty*, İng çev. Johan Elverskog, New York 2023, Columbia University Press, s. 65.

66 *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 155; H. H. Howorth, "The Northern Frontagers of China. Part III. The Kara Khitai", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, VIII/2, 1876, s. 283.

Temücin aniden ortaya çıkmış ve saldırıya başlamıştır. Çatışma sırasında Togtoga, nerden geldiği belli olmayan bir ok nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine Nayman ve Merkit askerleri paniğe kapılarak geri çekilmeye çalışmışlardır. Ancak İrtiş Irmağı'nı geçmeye çalışırken yaşanan izdiham nedeniyle çok sayıda asker suda boğularak hayatını kaybetmiştir. *Moğolların Gizli Tarihçesi*'ne göre bu olay sonrasında Nayman ve Merkitlerden yalnızca az sayıda kişi hayatta kalmayı başarmıştır. Kaçmayı başaranlardan biri de Hüçülüğ olmuştur. Hüçülüğ, büyük bir çabayla Uygur ve Karluk topraklarını aşarak Çüi Irmağı kıyısındaki Sartuul bölgesinde Karahitay hükümdarı Gür Han'a sığınmıştır. Merkitlerden Togtoga'nın hayatta kalan oğulları Hudü, Gal ve Çuluun'un önderliğinde Merkit topluluğu da Hanlin ve Hibçaguud hattı boyunca Kıpçak topraklarına doğru çekilmiştir. Ancak bu süreçte Temücin ve komutanı Sübüdei, Merkitleri takip etmiş ve büyük bir kısmını kılıçtan geçirmiştir. Aynı zamanda, Camuha da uzun süren bir mücadele sonucunda öldürülmüştür⁶⁷.

Hüçülüğ'ün kaçmasıyla Naymanlar da artık Temücin için bir sorun olmaktan çıkmıştır⁶⁸. Fakat Hüçülüğ'ün yakalanmamış veya hâlâ yaşıyor olması, bu sürecin tam olarak bitmediği anlamına da geliyordu. Bu nedenle Temücin, 1206 yılında Onon Nehri kenarında tertip edilen "Büyük Kurultay"da Cengiz Han ünvanı sırada yaptığı ilk işlerden birisi de büyük komutanlarından Cebe'yi Hüçülüğ'ün peşine göndermek olmuştur⁶⁹. Hüçülüğ ise Kara Hitaylara sığındıktan sonra etraftan topladığı Nayman askerleriyle Gür Han'ı devirip iktidarı ele geçirmişti. Ch'ang Ch'un, pek çok Nayman mensubunun Karahitaylar'a sığındığını, fakat devletin ikiye ayrılmasıyla iktidarı ele geçirdiklerini belirtmektedir. Neticede Hüçülüğ, 1218 yılına kadar Kara Hitayları yönetmeyi başarmışsa da Cebe, aldığı emir gereğince Hüçülüğ'ü Sarig hün adı verilen yerde yakalayıp onu öldürmeye muvaffak olunca, Nayman Hanlığı'nın son siyasi kalıntıları da bu suretle ortadan kaldırılmıştır⁷⁰.

67 *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 161-173; Vassáf, *age.*, II, s. 326; Caroline Humphrey-Altanhuu Hürelbaatar, "Regret as a Political Intervention: An Essay in the Historical Anthropology of the Early Mongols", *Past & Present*, CLXXXVI, 2005, s. 36.

68 *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 166.

69 *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 173-174; *Mengwu'er Shiji*, III, s.17b

70 *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 204; Ch'ang Ch'un, s. 175; Nesevî, *Siretü's-Sultân Celâleddîn Mengüberti*, nşr. Hâfız Ahmed Hamdî, Kahire 1953, s. 43-48; Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsiri*, tsh. Abdulhey Habibî, II, Tahran 1402, s. 97; Cüveynî, *age.*, s. 420; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Abdülkerim Özaydın, XII, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 318; Reşidüddin, *age.*, Ruşen-Musevî neşri, I, s. 127-128, 469; Howorth, *agm.*, s. 284-285.

Naymanlara Temücin tarafından büyük bir darbe vurulmuş vurulmasına, lakin bunların Kıpçak ve Merkitlerle birlikte bizzat Temücin tarafından ana Moğol ordusunda iskân edildiği söylemek gerekir⁷¹. Ayrıca bunlar daha sonra “Moğol Ulusu” denilen siyasi ve askerî sistemin bir parçası hâline gelmişlerdir⁷². Sinor’un tespitlerine göre Naymanların bakiyeleri etrafa saçılmakla Kitanlarla birlikte “Ktay-Nayman” gibi yer isimlerinin çeşitli kombinasyonları Kırım’a kadar yayılmıştı⁷³. Nayman kadınları da güzellikleriyle meşhur olduklarından Moğollar bunlardan pek çok eş seçmişlerdir. Bunlardan en önemlilerinden biri de Töregene Hatun’dur. Aynı şekilde Ayn Calut’ta katledilen ve Hıristiyan dinine mensup⁷⁴ Kit-Buka’nın Nayman asıllı olduğu bilinmektedir⁷⁵. Güyük (1246-1249) devrinde Cormagan tarafından Tebriz sanatkârlarının başına *baskak* (vergi memuru) olarak tayin edilen ve Mengü Bolat ve Kadak Noyan, yine Nayman kabilesindendirler⁷⁶.

71 E. Bretschneider, *Medieval Researches From Eastern Asiatic Sources*, I, London 1910, s. 298; Charles J. Halperin, “The Kipchak Connection: The Ilkhans, the Mamluks and Ayn Jalut”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, LXIII/2, 2000, s. 239.

72 Wilhelm Von Rubruk, *age.*, s. 174; Kim Hodong, “Formation and Changes of Uluses in the Mongol Empire”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, LXII/2-3, 2019, Mobility Transformations and Cultural Exchange in Mongol Eurasia, edited by Michal Biran, s. 274.

73 Denis Sinor, “Western Information on the Kitans and Some Related Questions”, *Journal of the American Oriental Society*, CXV/2, 1995, s. 262.

74 Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, çev. Hrant D. Andreasyan, Post Yayınları, İstanbul 2017, s. 109.

75 Genceli Kiragos, *age.*, s. 14; Song Lian, *Yuan Shi*, III, s. 46; Ke Shaomin, *age.*, VI, 5a.

76 Cüveynî, *age.*, s. 537-538.

Sonuç

Temücin'in (Cengiz Han) Moğolistan'da siyasi birliği sağlama sürecinde Nayman kabilesiyle yaşadığı çatışmalar hem askeri hem de politik açıdan büyük önem taşımıştır. Görüldüğü üzere de bu süreç, Temücin'in Moğol kabilelerini tek bir çatı altında toplama ve Moğol İmparatorluğu'nun temellerini atma yönündeki hedefinin bir parçasıdır. Güçlü bir Hanlık olan Naymanlar, Moğol bozkırlarında uzun süredir etkin bir varlık göstermiş ve Temücin'in yükselişi sırasında en büyük rakiplerinden biri olmuştur. Naymanlarla olan savaşlar, askerî çatışmalarla beraber diplomasi, ittifaklar ve psikolojik savaşın etkin bir şekilde kullanıldığı bir mücadele olarak dikkat çeker. Aynı şekilde Temücin ile Naymanlar arasındaki mücadeleler, Moğol tarihindeki güç mücadelesinin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Nitekim Naymanlar, başlangıçta güçlü ve örgütlü bir topluluk olarak Moğol coğrafyasındaki üstünlüklerini korumaya çalışmış, ancak Buyruk Han ve Tayang Han nezdindeki liderlik zafiyeti ve iç çekişmeler sebebiyle zayıflamışlardır. Temücin ise hem Ong Han nezdindeki diplomatik manevralar hem de askerî başarılarla bu zayıflığı kendi lehine çevirmiştir. Özellikle Naymanlara karşı kazanılan zaferler, Temücin'in Moğol kabileleri üzerindeki otoritesini desteklemiş, gücünü artırmış ve nihayetinde Cengiz Han olarak Moğolistan'daki yerini sağlamlaştırmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreç, yalnızca Moğolların değil, bölgedeki diğer kabilelerin ve halkların kaderini de derinden etkilemiştir. Asıl olarak da Naymanlar, Cengiz Han'ın Moğolistan'da merkezi otoriteyi tesis etme sürecinde karşılaştığı en güçlü ve etkili kabilelerden biri olarak tarih sahnesinde önemli bir yer tutmuştur. Ong Han'ın ölümüyle başlayan süreç, Naymanlar ve Moğollar arasındaki mücadelelerin göğüs göğse bir çatışma olmadığını, psikolojik bir üstünlük savaşına da dönüştüğünü göstermektedir.

Bununla birlikte Nayman kabilesinin lideri Tayang Han, Temücin'in büyüyen etkisine karşı direnç göstermiş, diğer kabilelerle ittifaklar kurarak bu direnişi sürdürmeye çalışmıştır. Ancak Tayang Han'ın liderlik zaafı, Moğolların akıllıca atıkları adımlar karşısında yetersiz kalmıştır. Tayang Han'ın nihaî karşılaşmada geri çekilmesini takip eden süreçte, Temücin'in güçleri Naymanları acımasızca takip etmiş ve sonrasında kesin bir zafer kazanmıştır. Bu zafer de Nayman kabilesinin siyasi olarak çöküşüyle birlikte Moğol kabilelerinin Temücin liderliğinde birleşmesine zemin hazırlamıştır. Tayang Han'ın ölümü ve ardından gelen oğlu Hüçülüg'ün kaçışı, Naymanların direnişinin son kalıntılarını temsil etmiştir. Hüçülüg'ün diğer kabilelerle oluşturduğu ittifaklar ve Temücin'e karşı sürdürdüğü

mücadeleler de sonuçsuz kalmış, Temücin'in Moğolistan üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırmıştır. Bu çatışmaların tarihî önemi askeri başarılarla sınırlı kalmamış, Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşunda da önemli bir rol oynamıştır. Naymanların yenilgisi, Temücin'in liderliği altında Moğol kabilelerinin birleşmesine olanak tanımış, bu durum da Moğol İmparatorluğu'nun ortaya çıkışının temel taşlarından biri olmuştur.

Asıl olarak da Naymanlar, kalabalık ordularına ve geniş ittifaklarına rağmen Temücin'in ustaca yürüttüğü askeri taktikler karşısında dayanamayarak geri çekilmek zorunda kalmaları ise başlarındaki liderlerin gerekli basirete sahip olamayışlarıdır. Buna karşın Moğol ordusunun üstünlüğünü artıran faktörlerin başında Temücin'in askerlerine olan liderlik vasfı ve moral gücü olmuştur. Tayang Han'ın savaş meydanında direnememesi, ordusunu geri çekmesi ve sonunda Moğollar tarafından kuşatılarak yok edilmesi, Naymanlar için bir dönüm noktası olmuştur, bu kabilenin siyasi olarak tarih sahnesinden silinmesine giden süreci başlatmıştır. Bununla birlikte, Naymanların tamamen yok olmadığı, bazı üyelerinin Moğol toplumu içinde varlık göstermeye devam ettiği görülmektedir. Güzellikleriyle tanınan Nayman kadınları, Cengiz Han ve diğer Moğol liderleri tarafından eş olarak seçilmiş, böylece Naymanlar akrabalık ilişkileri açısından Moğollar üzerinde iz bırakmıştır. Ayrıca Töregene Hatun gibi önemli figürler, Moğol İmparatorluğu'nun yönetiminde etkili olmuştur. Bunun yanında, Ayn Calut Savaşı'nda hayatını kaybeden Kit-Buga'nın ve Mengü Bolat gibi diğer Nayman asıllı şahsiyetlerin varlığı, bu kabilenin etkisinin sonraki dönemlerde de devam ettiğini göstermektedir.

Değerlendirme

Bu makale en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim

belleten@ttk.gov.tr

Yapay Zeka Kullanımı

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazarlar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Lisans

Bu makale Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

Review

This article has been reviewed by at least two reviewers using a double blind peer review model. A similarity check was performed to confirm that it was free of plagiarism.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

Complaints

belleten@ttk.gov.tr

Use of Artificial Intelligence

No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content of the manuscript was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

KAYNAKLAR

- Akerov, Tabyldy A., “On the Origin of the Nayman”, *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*, IX, 2016, s. 2071-2081.
- Anonim, *Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou, Histoire des Campagnes des Gengis Khan*, Frans. çev. P. Pelliot-L.Hambis, I, Paris 1951.
- Anonim, *Moğolların Gizli Tarihçesi*, çev. Mehmet Levent Kaya, yay. haz. E. Kalan, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2011.
- Atamelik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşâ*, tsh. Muhammed Kazvinî, Tahran 1388.
- Atwood, C. P., *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Fact On File, New York 2004.
- Aydın, Erhan, *Uygur Yazutları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018.
- Barthold, V. V., *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, haz. Y. Koprıman-İ. Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- Bese, Lajos, “On Some Ethnic Names in 13th Century Inner-Asia”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XLII/1, 1988, s. 17-42.
- Bretschneider, E., *Medieval Researches From Eastern Asiatic Sources*, I, London 1910.
- Ch'ang Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı, Taoist Simyacı Nîr Keşifi Türkistan Seyahatnamesi, (1221-1224)*, çev. Gülşah Hasgüçmen, Kronik Yayınları, İstanbul 2022.
- Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsrî*, tsh. Abdulhey Habibî, II, Tahran 1402.
- Ebul'l-Farac, *Ebu'l-Farac Tarihi*, C II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999
- Foltz, Richard, “Ecumenical Mischiefs Under the Mongols”, *Central Asiatic Journal*, XLIII/1, 1999, s. 42-69.
- Genceli Kiragos, *Moğol İstilası (1220-1265)*, çev. Mahmud Kemal Bey, Post Yayınları, İstanbul 2018.
- Golden, Peter, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.
- Güneş, İbrahim, *Temücin'in Yükselişi (Keçe Çadırlarda Yaşayan Halkların Hükümdarlığına Giden Yol)*, Efeakademi, İstanbul 2026
- Halperin, Charles J., “The Kipchak Connection: The Ilkhans, the Mamluks and Ayn Jalut”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, LXIII/2, 2000, s. 229-245.

- Handmîr, *Habîbü's-Siyer*, tsh. Muhammed Debirsiyakî, IV, Tahran 1333.
- Hodong, Kim, "Formation and Changes of Uluses in the Mongol Empire", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, LXII/2-3, 2019, Mobility Transformations and Cultural Exchange in Mongol Eurasia, edited by Michal Biran, s. 269-317.
- Howorth, H. H., "The Northern Frontagers of China. Part III. The Kara Khitai", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, VIII/2, 1876, s. 262-290.
- Humphrey, Caroline- Hürelbaatar, Altanhuu, "Regret as a Political Intervention: An Essay in the Historical Anthropology of the Early Mongols", *Past & Present*, CLXXXVI, 2005, s. 3-45.
- Hüseyin b. Ali Batîti, *Ehval Müülûku't-Tatar ve'l-Moğol*, tsh. Resûl Ca'feriyân, Kum 1394.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Abdülkerim Özeydın, XII, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
- Johannes de Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, çev. Ergin Ayan, Kronik Yayınları, İstanbul 2022.
- Ke Shaomin, *Xin Yuan Shi*, II, Tianjin Xu Tuigengtang, Beijing 1922.
- Krader, Lawrence, "Qayan and the Beginnings of Mongol Kingship", *Central Asiatic Journal*, I/1, 1955, s. 17-35.
- Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi*, çev. Hrant D. Andreasyan, Post Yayınları, İstanbul 2017.
- Nesevî, *Siretü's-Sultân Celâleddîn Mengübertî*, nşr. Hâfız Ahmed Hamdî, Kahire 1953.
- Oliver, E. E., "The Chaghatâi Mughals", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, XX/1, 1888, s. 72-128.
- Pelliot, Paul, "Une tribu méconnue des Nayman: les Bätäkin", *T'oung Pao*, XXXVII/2, 1943, s. 35-72.
- Peng Da-Xiu Ting, *Hei Ta Shi Lu (Kara Tatarlar'a Dair Muhtasar)*, *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Hayatları*, haz. Mustafa Uyar, çev. Ankhbayar Danuu, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012.
- Raina, Radha, "Frozen in Time: Ancient Skills of the Mongols", *India International Centre Quarterly*, XX/3, 1993, s. 79-94.

Ratchnevsky, P., *Genghis Khan: His Life and Legacy*, trans. T. Nivison Haining, W. Blackwell, New Jersey 1993.

Ratchnevsky, P., "Zu Einigen Problemen der Symbiose in China unter den Mongolen", *Das Verhältnis der Bodenbauern und Viehzüchtern in Historischer Sicht*, Berlin 1968, s. 127-134.

Reşidüddin, *Câmiü't-Tevarih*, tsh. Behmen Kerimî, I, 1367.

Reşidüddin, *Câmiü't-Tevarih*, tsh. M. Ruşen-Musevî, I, Tahran 1373.

Reşidüddin, *Câmiü't-Tevarih*, tsh. E. Blochet, II, London 1911.

Roux, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancı-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001.

Sagang Sechen, *The Precious Summary, A History of the Mongols from Chinggis Khan to the Qing Dynasty*, İng çev. Johan Elverskog, Columbia University Press, New York 2023.

Sinor, Denis, "Western Information on the Kitans and Some Related Questions", *Journal of the American Oriental Society*, CXV/2, 1995, s. 262-269.

Skrynnikova, Tat'jana D., "Boghol, a Category of Submission at the Mongols", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, LVIII/3, 2005, s. 313-319.

Song Lian, *Yuan Shi*, ed. Yang Jialuo, I-III, Zhong Hua Shuju, Beijing 1976.

Song Lian, *Yuan Shi*, ed. Yang Jialuo, *Mu hu ali-* (Muqali biyografisi), CXIX, Zhong Hua Shuju, Beijing 1976.

Şiçirō, Murayama, "Sind Die Nayman Türken Oder Mongolen", *Central Asiatic Journal*, IV/3, 1959, s. 188-198. Türkçesi: Anıl Yasin Oğuz, "Naymanlar Türk mü Yoksa Moğol mu?", *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XII, Erzurum 2021, s. 117-132.

Tu Ji, *Mengwu'er Shiji*, I-III, Beijing 1934.

Ünal, Orçun, "On the Language of the Argippaei: An Ancient Predecessor of Mongolic? // Ἀργιππᾶτοι 民族的語言：蒙古語言古代的祖先？", *Central Asiatic Journal*, LX/1-2, 2017, s. 19-49.

Vassâf, *Tezciyetü'l-Emsâr ve Tezciyetü'l-A'sâr*, tsh. Ahmed Hâtimî, I-II, Tahran 1401.

Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanna Seyahat*, çev. Ergin Ayan, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

